
TÂRİH NEDİR, NİÇİN ÇALIŞILIR ve KİME BIRAKILMALIDIR?

*

*Fahri Unan**

ÖZET

Bu yazı, akademik üslûbun sıkıcı kalıpları içinde, alanın üstatlarının görüşlerini tahlil ve tenkit etmek maksadıyla kaleme alınmadı. Dolayısıyla kaynak gösterme, dipnotlarla görüşlerimize destekler arama külfeti bütünüyle bir tarafa bırakıldı. Yazı boyunca ileri sürülen düşüncelerin ve mülâhazaların tamâmı bize âittir. Biz, bütünüyle akademik bir yazı kaleme almak istemedik; aksine, okuyucuyla dobra dobra, samîmî bir sohbetle bulunmayı arzûladık. Fakat akademik zihniyeti ve yaklaşımı bir tarafa bırakmayı da düşünmedik. Ancak, yazımızı yine de bir *deneme* olarak görebilirsiniz. Şunu da söylemeliyiz ki, aşağıda belki de beklediğinizden farklı bir târih anlayışıyla karşılaşacaksınız. Bunu da normal görmelisiniz.

Târih, Türkiye’de *târihçilik* ve *târih anlayışı*yla ilgili düşüncelerimizi, yazımızın başlığından da anlaşılacağı üzere, üç başlık altında toplayıp sunmak istiyoruz. Önce, *târihin* ne olduğu ile ilgili kanaatlerimizi aktaracağız; ardından, *târihin* niçin çalışıldığına veyâ ne maksatla çalışılması gerektiğine dâir düşüncelerimizi ortaya koyacağız; son olarak da, bir çalışma alanı ve ilim dalı olarak *târihin* esas itibâriyle kimlere bırakılması gerektiği husûsundaki fikirlerimizi paylaşacağız.

Anahtar Kelimeler; Tarih, Millî Hafıza, Tarihçilik, Mutlak Hakikat,

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

mişte birlikte yaşadıklarımızı hatırlarız, hâtıralarımızı paylaşıyoruz. Karşılaştığımız kimse ile olan ilişkimizin niteliği *olumsuz* bir arka-plâna sâhipse, onu görmezden gelir, yolumuza devâm ederiz.

Böyle bir *geçmiş*i paylaşmadığımız kimseler, bizim için *yok* gibidirler. Sokakta yüzlerce insanla karşılaşırız, fakat hiç birini tanımıyoruz; hiç biriyle selâmlaşma ihtiyâcı duymayız: hiç birisiyle sohbele girişmeyiz. Hattâ bunu mânâsız buluyoruz; çünkü onlarla ortak bir *geçmiş*imiz yoktur. Fizikî görünüşün çekiciliği dolayısıyla gösterilen alâka ise, burada dikkati çekmek istediğimiz konunun bütünüyle dışındadır.

Fakat ülkemizin dışına çıktığımız zaman, kendi ülkemizden bir insanla karşılaştığımız takdirde –ülkemizin hangi şehirden olursa olsun– bir anda ona karşı yakınlık duyarız; onu akrabamız gibi görürüz. Bu duyguyu bize, yaşadığımız ortak *geçmiş* verir; onunla aynı vatana, aynı gelenekleri, aynı kültürel değerleri paylaştığımızı hatırlarız, biliriz ve tavrımızı bu bilgimiz şekillendirir. Eğer, dünyamızın dışında başka bir dünyâ olsaydı ve oraya gitme imkânımız bulunsaydı, pek muhtemeldir ki, o dünyâda karşılaştığımız kendi dünyâımızla da aynı şekilde ilgilenir ve onu kendimize yakın hissederdik. Bu hissi ortaya çıkaran da yine ortak bir mekân ve ortak bir *insanlık* duygusunu paylaşmış olmamız keyfiyeti olurdu.

Demek ki *hâfizamız* bir yönüyle *millî*, diğer yönüyle *cihan-şümûldür*. *Millî hâfizamız*, bizim içinde yaşadığımız dünyâdaki kimliğimizi şekillendirir ve diğer *milletlerle* olan ilişkilerimizin niteliğini etkiler. *Türk milleti* olarak bizlerin Ruslara, İngilizlere, Fransızlara, Almanlara, Rumlara, Bulgarlara, Çinlilere, Araplara, İranlılara veyâ başka bir millete bakışımızı da yine bu *hâfıza* şekillendirir. Bu bakışı etkileyen şey de yine onlarla *geçmişte* yaşadığımız ilişkilerin niteliğidir. Nitekim, bir İngiliz'e karşı duyduğumuz hislerin aynısını bir Kongo'luya karşı duymayız; Şili'li birisine bakışımızla, bir Rus'a bakışımız aynı değildir. Bir Rum'un veyâ bir Ermeni'nin zihnimizde uyandırdığı intibâ ile, bir İrlanda'lının uyandırdığı intibâ farklıdır. Olumsuz fikirlerimizin yoğun olduğu milletlerle aramızda *geçmişte* olumsuz hâdiseler cereyan etmiştir. Eğer intibâlarımız olumlu ise, yine aynı şekilde, aramızda *geçmişte* olumlu ilişkiler yaşanmış demektir. Fakat *geçmişte* hiçbir şekilde ilişki kurmadığımız bir milletin ferdi ile yüz yüze gelirsek, pek muhtemeldir ki, ilk intibâlarımız *olumlu* veyâ *olumsuz* duyguların ötesinde, *nötr* durumdadır. Onun hakkında zihnimizde bir kanaat oluşmaya başladıkça, duygularımız da değişir ve *nötr* durumumuz, olumlu veyâ olumsuz bir istikâmet alır.

Bu noktada, meselâ 1930'ların başında kurulmuş bulunan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni hatırlatabiliriz. Bu fakülte bünyesinde kurulmuş bu-

lunan yabancı dillerle ilgili bölümler, hemen hemen istisnâsız, târih içinde şu veyâ bu şekilde ilişki kurmuş olduğumuz, ittifaklar oluşturduğumuz, yâhut savaşlar yaptığımız milletlerle ilgilidirler. Bu fakülte bünyesinde meselâ bir Çin dili ve edebiyâtı bölümü açılmıştır ama bir Malezya dili ve edebiyâtı bölümü açılmamıştır; bir Rus dili ve edebiyâtı bölümü vardır ama bir Nepal dili ve edebiyâtı bölümü yoktur. Bunun bir mânâsı olmalıdır ve söz konusu bölümlerin açılmasına karar verenler, hiç şüphesiz, böyle bir şuurla hareket etmişlerdir.

Bu mülâhazalar, *târih hâfızadır* derken neyi kastettiğimizi anlatmış olmalıdır. Çünkü *târihin* konusu, ilgi alanı ve malzemesi *geçmiştir*; o, *geçmişte* olup bitmiş, şu yâhut bu şekilde *hâfızamızda* yer etmiş *şeyleri* inceler. Bunların bir kısmı çok canlıdır; bir kısmı ise yaşadığımız andan geriye gittikçe silikleşir. Fakat onların silikleşmiş olmaları, hiç *olmadıkları* veyâ *yaşanmadıkları* mânâsına gelmez; onlar *vardırlar*; ne var ki, aramıza uzun bir zaman dilimi girmiş, zihnimizden izleri silinmiş veyâ hâfızamızın en ücrâ köşelerine itilmişlerdir. Bu durum, yâni târihin ele aldığı *konunun* bize uzaklığı veyâ yakınlığı, bizim objektiflik yâhut sübjektiflik durumumuzu etkiler. *Hâfızamızda* canlılığını koruyan, bizi olumlu veyâ olumsuz, ama mutlakâ etkileyen *olgu*lar karşısında daha az objektif oluruz. *Olgunun* cereyan ettiği veyâ yaşandığı zaman dilimi bizden uzaklaştıkça, objektifliğimizin derecesi de artar: Nitekim, meselâ Osman Bey, Orhan Bey, Sultan Murad, Fâtih, Yavuz veyâ Kânûnî'ye bakışımızla, II. Abdülhamîd'e yâhut Vahdeddîn'e bakışımızın farklı olması, bu hükümdarların *yaptıklarından* ziyâde, bize yakın bir dönemde yaşamış olmalarıyla doğrudan ilgilidir. Abdülhamîd veyâ Vahdeddîn, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde değil de, meselâ XV. veyâ XVI. asırlarda yaşamış şahsiyetler olsalardı, pek muhtemeldir ki, kendilerine karşı beslenen hislerin niteliği de bugünkünden çok farklı olacaktı.

Şu hâlde bizler, aynı zamanda *hâfızamızın* doğrudan etkisi altındayız. Bu durum, sıradan insan için de, meslek olarak kendisine *târîhi* seçmiş insanlar için de geçerlidir. Dolayısıyla, bugün ülkemizde târihle ilgili yaşanan sıkıntıların, anlaşmazlıkların, farklı, hattâ birbirine zıt bakış açılarının müşâhede edilmesinin asıl sebebi de budur. Ve işte bunun için *ilmî* bir târihçiliğin yol göstericiliğine ihtiyaç vardır. Çünkü, *ilim* soğuk-kanlılık gerektirir; peşin hükümlerin ve kesin kanaatlerin *ilimde* yeri yoktur veyâ olmamalıdır. Bizi, hislerimizin esîri olmaktan kurtaracak yegâne yol, *ilmî yaklaşım*dır; zîrâ, *ilmî yaklaşım*, kendisine bir takım metodolojik vazgeçilmezleri rehber edinmek, bir takım prensiplere göre hareket etmek durumundadır. Ancak bu şekilde *hâfızamızın* arka-plânında nelerin olup bittiğini ve bunların günümüzü ve bugünkü hayâtımızı nasıl etkilediğini *nisbeten* doğru anlama imkânını elde

edebiliriz. *Nisbeten* diyoruz; çünkü, *geçmiş*, *hâfızamızın* arka-plânında olup bitenlerin hepsini, bütün açıklığıyla, bütün yaşanmışlığıyla, olduğu gibi ortaya koymak, bizzat *târihin* bile üstesinden gelebileceği bir iş değildir.

Öyleyse *târîhi*, *geçmiş*, dolayısıyla *hâfızamızın* arka-plânını oluşturan hâdiseleri, yaşandıkları şekilleriyle görme veyâ tesbit edebilme imkânından mahrûmuz. *Düne* gidemeyiz; *olguları*, yaşandıkları hâlleriyle fotoğraflayamayız; bunların -bugün olduğu gibi- yaşanmış şekilleriyle filmlerini çekemeyiz. Bunu başarma imkânımız olsaydı bile, *olguların* fâillerinin zihinlerinden gerçekte nelerin geçtiğini tesbit edemezdik. Biz dünü, dünün *olgularını* veyâ hâdiselerini, ancak bir takım verilerin yardımlarıyla anlamaya çalışırız. Ne var ki, bu veriler yüzyılların gerisinden seçile seçile, ayıklana ayıklana bize ulaşmışlardır. Bize ulaşanların çoğu da, yine bizler gibi insanlar tarafından bırakılmışlardır. O insanların da duyguları, düşünceleri, hırsları, nefretleri, inançları, kültürleri, etkilendikleri kendi *hâfızaları* vardı. Bir verinin çok eski devirlerden kalmış olması, onun mutlakâ doğru, yanılmaz ve yanılmaz olduğu mânâsına gelmez. Biz bugün nasıl yanılmak ve yanılmak, etkilemek veyâ etkilenmek durumunda isek, dünküler de öyleydiler. Bugün bir *târîhçi* olarak bizlerin, sâdece veriyi değil, onu bırakanın kişiliğini de öğrenme ihtiyâcı duymamız, bu yüzden değil midir?

Dünün bilgileri, prizmanın ışığı kırarak bize yansıtması gibi, zaman prizmasından kırılarak bize ulaşırlar. Dolayısıyla, *hakîkati* tam olarak aksettirmezler. Bu durum, yazılı kaynaklar için bile böyledir. Onları kaleme alanlar, kendi tercihlerine göre hareket etmişlerdir. Bugün, dünü anlamak açısından bizim için çok mühim görülen bâzı bilgiler, bize bilgi aktaranlar için hiç de dikkate değer bulunmamış ve eserlerine yansıtılmamış olabilirler. Dolayısıyla *geçmişin bütün bilgilerine* ulaşma imkânını hiçbir zaman bulamayız. Öyleyse, ele aldığımız *târîhî* bir konuyu veyâ olguyu ne kadar bol veriyle değerlendirmeye çalışırsak çalışalım, onların *hakîkatlerine* yine de matematik kesinliğiyle vâkif olamayız. *Târîhî* bilgi olarak inşâ edip sunduğumuz geçmiş, o geçmişin bizzat kendisi değil, bizim bilgilerimizin, tahlillerimizin ve yorumlarımızın oluşturduğu izâfi bir geçmiştir. Söz konusu verilerin ışığında yeniden inşâ etmeye çalıştığımız *geçmiş* veyâ *olgu*, her ne kadar bir takım vesîkaların ve bilgilerin üzerine oturtulmuş olsa bile, yine de bizim şahsî bilgimizin, kâbiliyetimizin ve yorumumuzun ürünü olmaktan kurtulamaz. Çünkü, söz konusu vesîkalar veyâ bilgiler, bizâtîhî konuşmamakta, onları bizler konuşturmaya, konuştuklarını anlamaya ve anladıklarımızı anlatmaya çalışmaktayız. Bu husustaki başarımız, kim olursak olalım, ne kadar *büyük târihçi* sıfatı taşırsak taşıyalım, her vakit tartışmaya açıktır. Zîrâ, araştırmalarımız ve incelemelerimiz sonunda ortaya koyduğumuz çalışmamız, da-

yandığı kaynaklar ne olursa olsun, yine de bizim eserimizdir; bizim düşüncelerimizi, bizim bakış açımızı ve bir bakıma bizi yansıtır; *mutlak hakîkatin tâ kendisini* değil.

Şu hâlde, *sosyal bilimlerin* tamâmında olduğu gibi, *târih* ilminde de *mutlak hakîkate* ulaşmak söz konusu değildir; bu alanda hiçbir zaman iki kere ikinin dört ettiği iddiâ edilemez. Eğer öyle olsaydı, daha önce defalarca çalışılmış, araştırılıp incelenmiş bir konu, bir kez daha başka birisi tarafından incelenmezdi. Meselâ, İstanbul'un fethiyle ilgili bir eser hazırlanır ve *dosya* kapatılır; bir daha aynı konuya tekrar dönülmezdi. Oysa, hiç de öyle yapmıyoruz; *târihî* bir *olguyu* tekrar tekrar masaya yatırmaktan vazgeçmiyoruz. Çünkü geçen her yıl, her ay ve hattâ her gün, daha önce defalarca çalışılmış bir konuyla ilgili olarak bize yeni bilgilere ulaşma, dolayısıyla konuyu bir kez de bu bilgilerin ışığında ele alma imkânı sunmaktadır.

Demek ki, *târih* söz konusu olduğunda gerçekten çok kaygan bir zeminde yürümekteyiz. Bu zeminde yürümenin metodunu ve araçlarını iyi bilmek mecbûriyetindeyiz. Eğer bu metodu ve araçları iyi kullanmasını bilmiyorsa, hem kendimizi, hem de okuyucumuzu yanıltmaktan kurtulamayız.

2. TÂRİH NİÇİN ÇALIŞILIR, NİÇİN GEREKLİDİR?

Yazımızın başlığında '*târih niçin çalışılır*' şeklinde bir sorunun sorulduğu gözlerden kaçmamış olmalıdır. Bizler *târihçi* olma iddiâsındayız; bunu sırf *meşgale* olsun diye mi yapıyoruz; sâdece *geçmişten hikâyeler* nakletmek, insanlara hoşça vakit geçirtmek düşüncesiyle mi emek sarf ediyoruz; tozlu arşiv ve kütüphâne köşelerini arşınlamayı gerçekten çok mu seviyoruz; kendimizi tatmin etmekle mi vakit geçiriyoruz?..

Yüz yıl öncesinden günümüze kadar zaman zaman tartışma konusu edilen bir husus vardır: *Sanat sanat için midir, yoksa 'toplum' için midir?* Aynı soruyu *târih* için de sormak pekâlâ mümkündür: Fakat böyle bir soru, bize, *tavuk mu yumurtadan çıkar, yoksa yumurta mı tavuktan* suâli kadar mânâsız gelmektedir. Çünkü, çalışmalarımızın neficesi olarak ortaya koyduğumuz *eserimiz*, '*toplum*'a sunulmayacaksa, ne işe yarayacaktır?

Öyleyse niçin *târih* çalışıyoruz ve niçin *târih*le ilgileniyoruz? Yukarıda sergilenen mülâhazalar bir kere daha gözden geçirilirse, bu sorunun cevâbının, aslında çoktan verilmiş olduğu görülür. Dikkati çekeceği üzere, defalarca *hâfıza* kelimesi kullanıldı. Evet, *târih* *hâfızadır*. Fert fert hepimizin *hâfızasıdır*; bir bütün olarak cemiyetin tamâmının *hâfızasıdır*. Fert olarak eğer *hâfızamızı* kaybetmiş olsaydık, kendimizi nasıl hissederdik? Annemizi, baba-

mızı, yakın cedlerimizi tanımasaydık; bugün bulunduğumuz yere nasıl geldiğimizi bilmeseydik, acabâ nasıl bir ruh hâleti içinde olurduk? Son derece emînez ki kendimizi iyi hissetmezdik. Ruh sağlığımız bozulurdu; hattâ kendimizle kavgalı duruma düşerdik; başka bir ifâdeyle istikâmetimizi kaybederdik... *Târihî hâfızasını* kaybeden veyâ problemlî bir *târihî hâfızaya* sâhip olan milletler de aynı duruma düşerler. Dolayısıyla, ruh ve beden sağlığımızın devâmı kadar, sosyal sağlığımızın devâmı için de *sağlıklı* bir *hâfızaya* sâhip olmalıyız.

Fakat bugünkü *târih eğitimi*mizin bunun farkında olduğu pek söylene-
mez. Bunu, eğitim çağındaki gençlerimizin târihle ilgili düşüncelerini sor-
guladığımız vakit açıkça görürüz. Gençlerimizin büyük bir ekseriyetinin *tâ-
rihi* pek de sevmedikleri sır değildir. Bunda, bizzat târih anlayışımızın veyâ
târih olarak onlara vermeye çalıştığımız bilgilerin niteliğinin de payı olmalı-
dır. Çünkü *târih* deyince, gençlerimizin ekseriyetinin *savaşları, antlaşmaları,
antlaşma târihlerini ve maddelerini, hükümdarların hayat hikâyelerini* ve benzeri
konularını anladıklarını görürüz. Oysa bütün bunlar *târihin* teferruat bilgi-
leri olmak durumundadır. *Târih* bunlar veyâ en azından bunlardan ibâret
değildir; *târih* aynı zamanda bir *vizyondur*; bir *şuur* hâline ulaşma ameliyesi-
dir; bulunduğumuz noktanın neresi olduğunu idrâktir; kişinin bizzat kendi
varlığının *farkına* varmasıdır; çevremizde nelerin olup bittiğini ve bunların
ne mânâyâ geldiğini kavramaktır.

Bugün Türkiye'de olup bitenlerin; kavga konusu hâline gelen, milletimi-
zin fertlerinin üzerinde fikir-birliği tesis etmekte zorlandıkları ihtilâflı ko-
nuların; zaman zaman birbirimizi *düşman bloklar* gibi görmemize sebep olan
tartışma noktalarının tamâmını gözden geçirdiğimizde, bunların hemen
hemen hepsinin günümüze *dünden* intikal ettiğini görürüz. O hâlde, sırtı-
mızda târihten intikâl eden çok ağır bir yük taşıyoruz demektir. Bu yükün
gerçek niteliğini bilmediğimiz için de, millet olarak birbirimizle kavga edip
duruyoruz. Ekonomik problemler dolayısıyla kavga çıkarıldığını görüyor
muyuz? Geçim sıkıntıları yüzünden birbirimize girdiğimiz vârit midir?
Tibbî bir mesele yüzünden sokaklara dökülüyor muyuz? Bir matematik
probleminin çözümü sırasında farklı yollar ve metodlar tâkip ettiğimiz için
kavga çıkarıyor muyuz?... Elbette hayır. Dikkat edelim: Sosyal hayâtımızda
gerginliklere sebep olan bütün ihtilâflı noktalar, *sosyal bilimlerin* ilgi alanla-
rına giren konulardır; dindir, laikliktir, rejim meselesidir, çağdaşlaşmadır,
Batılılaşmadır, dünyâyâ bakış açılarımızdır, yaşanan sıkıntılara farklı göz-
lüklerle bakma alışkanlıklarımızdır... Bunların tamâmı, bize *dünden* intikâl
etmiştir; dolayısıyla doğrudan *târihin* ilgi alanında bulunmaktadır.

Bütün bu gerginliklerin sebebi, bizce tektir ve o da *sağlıklı bir sosyal hâfizaya, târih bilgisine ve şuuruna sâhip olmayışımızdır*. Diğer bir deyişle, zihnimiz karışık. Yaşanan sıkıntıların çevresinde odaklandığı ihtilâf noktalarının geçmişini bilmiyoruz; üzerinde asgarî bir fikir-birliği oluşturamadığımız konuların nasıl bir târihî arka-plâna sâhip olduğu husûsunda yeterli mâlumâtımız bulunmuyor. Kavgalarımızın temelini teşkil eden meselelerin bizzat kendileri hakkında yeterli bilgiye sâhip değiliz. Tartışmalarda kullandığımız terimlerin hakikî mânâlarından bile habersiziz... Bütün bunları bir takım çekici *sloganların* hazır kalıpları içinde anlamaya, yorumlamaya ve ardından tavır almaya kalkışıyoruz.

Meselâ, *din* ve bilhassa *İslâm* söz konusu olduğunda, okumuşlarımızın büyük bir ekseriyetinin onun hakkında ne kadar bilgisiz olduğunu açıkça görürüz. *İslâm*'ın fert ve cemiyet için gerçekte neleri öngördüğü çoğumuzun meçhûlüdür; sosyal hayâtımızı, rejimimizi ve günlük yaşantımızı tahrip edeceğini zannettiğimiz *İslâmî* verilerin, bunu nasıl yapacağını gerçekten bildiğimiz söylenemez. Kişi, bilmediğinin düşmanıdır; dolayısıyla da tartışmalarımızı getirip içkiye, kumara, fâize, örtünmeye veyâ açılmaya, çok evliliğe, haram-helâl telâkkilerine bağlama kolaylığından kurtulamıyoruz; diğer bir deyişle *İslâm* denince sâdece bunları anlama eğilimindeyiz. Bu kolaylığın bizzat *İslâm*'ı anlamama, tanımama, onun târihini ve kültürünü bilmeme olduğunu aklımızın ucuna bile getiremiyoruz. *İslâm*'ın bunlar veyâ en azından bunlardan ibâret olmadığını; bütün bunların belki de teferruattan ibâret şeyler olduğunu fark edemiyoruz. Onun sunduğu gerçek vizyonun ne olduğunu anlamak istemiyoruz veyâ en azından bu hususta zorlanıyoruz. Bizi geriye, karanlık devirlere götüreceğini zannettiğimiz *İslâmî* vizyonun hangi unsurlarının buna yol açacağı sorusunu cevaplamaktan kaçınıyoruz. Bir takım basma-kalıp fikirlerin ve cevapların doğru olduğunu zannediyoruz...

Kezâ, yakın geçmişimizi oluşturan Osmanlılar hakkındaki düşüncelerimiz de farklı değildir; Osmanlı dönemi denince, zihnimizde kap-karanlık bir devir tahayyül etme eğilimindeyiz. Bir despotun milletimizi yüzyıllar boyunca demir bir cenderenin içinde ezip un-ufak ettiğini zannediyoruz. O dönemde zulümden, adâletsizlikten, haksızlıktan, baskıdan, hoşgörüsüzlükten, farklı fikirlere tahammülsüzlükten, insanları zorla bir kalıba sokmaya çalışma uygulamalarından başka bir şey olmadığını düşünüyoruz...

Oysa bütün bu düşünceler sâdece bizim düşüncelerimizdir; bize *öyle olduğu* yönünde empoze edilen düşüncelerdir; deyim yerinde ise, beynimizin spekülâtif propagandalarla yıkıldığının farkında bile değiliz. Tabiatıyla, bu propagandalara kolayca teslim olmamızın tek sebebi de *târihî cehâletimizdir*; *düinde* gerçekten ne olup bittiğine dâir sağlıklı bilgilerimizin bulunmayışdır.

Bu yüzden de, neredeyse geçmişimizden, atalarımızdan utananlarımız vardır. İçimizde, atalarımızın Avrupa'nın ortalarına kadar gitmiş olmalarından utanç duymayanlar az değildir; İstanbul'u Bizans'ın elinden almamızı bir utanç vesilesi olarak görenlerimiz bile görülebilmektedir. Bugünkü Avrupa nezdindeki itibârımızın *târihimiz*, atalarımız, onların yaptıkları yüzünden olumsuz olduğunu düşünenlerimiz çoktur. Bu sebeple *redd-i mirâstan* bile çekinmiyoruz. 'Kusura bakmayın, bizden öncekiler öyle yapmışlar, ama bizler onlar değiliz; ne olur bizi affedin' demekten başka bir mânâ taşımayan ve bugün her tarafta örnekleri bol bol görülebilecek olan davranışlarımızın, tavırlarımızın, aşağılık duygularımızın sebebi bir bakıma budur; *târihî cehâletimizdir*; *târihte* olup bitenlerin ne mânâyâ geldiğini anlama ve yorumlama kâbiliyetimizin bulunmayışıdır; hâdiseleri geniş bir bakış açısıyla değerlendirme bilgisine sâhip olmayışımızdır.

Fen bilimleri alanlarında çalışanların büyük bir ekseriyetinin, muhtemelen mesleklerinin gereği olarak, daha ziyâde meslekî bilgilerle donatıldıkları, bu sebeple de *sosyal meseleleri* tahlil ve değerlendirmede zorlandıkları dikkati çeker. Onların bu bilgi arka-plânları, kendilerini *köşeli düşünmeye* alıştırmıştır; dolayısıyla içlerinde pek azının derinliğine bir din, târih, felsefe, sosyoloji, psikoloji, edebiyat, sanat ve estetik... bilgisinin olduğu inkâr edilemez. Bu bilgi eksikliği ve ufuk darlığı, kendilerinin *sosyal ve siyâsî hâdiseleri* yorumlamalarını zorlaştırmakta; bu tür hâdiseler karşısında, yetersiz bilgi sâikiyle ölçüsüz tepki gösterebilmektedirler. Nitekim, şu son zamanlarda cereyân eden bir takım hâdiselere gösterilen aşırı tepkilerin mühim bir kısmının, bu bilgi eksizliğinden kaynaklandığı söylenebilir.

Târih, en azından işte bu problemlerin çözümü için gereklidir. Ama, çarpıtılmamış bir târihin rehberliğine ihtiyâcımız vardır; olanı olduğundan farklı, büyük veyâ küçük gösterme gayreti içinde bulunmayan bir *târih anlayışı* bize rehberlik edebilir. İdeolojilerin peşin hükümlerine kurban edilmiş bir târihe muhtâcız. Hâdiseleri, yaşanmışlıkları, teşekkül etmiş düşünceleri bile bile, göz göre göre çarpıtmaya yeltenmeyen bir târih vizyonu gerekmektedir. Zîrâ hem düne, hem bugüne, hem de geleceğe ışık tutacak yeğâne vâsıta, sâdece ve sâdece sağlam bir târih bilgisidir; çarpıtılmamış bir târih bilgisidir; târihî mecrâsından saptırılmamış bir *geçmiş* bilgisidir.

Ünlü İngiliz târihçisi A. Toynbee, târihî hakîkati tahrîfi ahlâksızlık sayar: "*Hakîkati tahrif edip de suçsuz kalmak imkânsızdır. Hakîkati tahrif etmek, fikir adamına yakışmayan bir hareket olduğu gibi, aynı zamanda politik bir ahlâksızlıktır da.*" Biz, yaklaşık yüz-elli küsür yıldır işte bu *politik ahlâksızlığı* yaşıyoruz. Kendi kâbiliyetsizliklerimizi târihimizin sırtına yüklemeye, cehâletimizi bir

tarafa iterek karanlığa yumruk savurmaya, dünümüzü mahkûm etmeye, a-talarımızı suçlamaya ve böylece işin içinde sıyrılıp çıkmaya çalışıyoruz.

Oysa yeterince ve dürüstçe ulaşılp, incelenip sunulmuş bir *dün* bilgisine sâhip olsaydık, bugünkü fikir keşmekeşini, kafa karışıklığını ve zihin bulanıklığını da yaşamayacaktık; ayaklarımızı daha sağlam yere basacaktık; kendimizden, târihimizden, atalarımızdan, öz medeniyetimizden utanmayacaktık; dolayısıyla, şu öldürücü aşağılık duygusunu da yaşamayacaktık. Kendimize güvenimiz olacaktı; ne yaptığımızı, nereden gelip nereye gittiğimizi, târihî misyonumuzu, medeniyetimizin mânâsını ve istikâmetini bilmiş olacaktık; kısaca zihnimiz daha duru, daha sâkin ve daha rahat olacaktı.

Bu bakımdan târihi biz, sâdece dünün bilgilerine ulaşma gayreti olarak görmüyoruz. Onu, aynı zamanda insanlarımıza sağlam bir geçmiş ve gelecek vizyonu sunma gayretinin vâstası olarak da telakkî ediyoruz. Evet târih, esas itibârıyla objektif bilgiye ulaşma ameliyesidir; fakat mücerret objektif bilgi, hiçbir işimize yaramayacaksa, ne mânâsı vardır? Bu bilgi, olduğu yerde, *olduğu gibi*, çarpılmamış hâliyle zâten duruyordu ve bundan da rahatsız değildi. Bizler, böyle bir bilgiyi gün yüzüne çıkarmak istiyorsak, bir hedefimiz de var demektir. Bu hedef, hiç şüphesiz, mâzîden âtiye köklü ve sağlam köprüler oluşturmaktır. Yahyâ Kemâl, "*Kökü mâzîde olan âtiyiz.*" derken, hiç şüphesiz, bu noktaya işâret ediyordu.

Şu hâlde biz, aynı zamanda mâzînin ürünleriyiz. Târih sahnesindeki yerimizi bir anda almadık; kültürümüzü, maddî ve mânevî değerlerimizi akşamdan sabâha oluşturmadık; düşünce dünyamız, kâinâtı ve dünyâyı idrâk kültürümüz, bir anlık gayretin neticesi değildir. Bütün bunlar, uzun bir târihî geçmişin içerisinde şekillenmiş, vücut bulmuş ve bize ulaşmıştır. Bugünkü cemiyetimizin çalkantılar içinde bocalamasının bir sebebi de, kanaatimizce dünle-bugün arasında sağlıklı köprüler kurulamaması, *redd-i mîrâsın* çıkar yol olarak görülmesi ve binlerce yıllık bir târihî geçmişin, yüzyılı bulmayan bir zaman dilimiyle sınırlanmaya kalkışılması olsa gerektir. Bilmek gerekir ki, toprağın derinliklerine kök salmış ağaçların azametleri, köklerinin çok derinlerde bulunmasından gelmektedir. Köksüz milletler, mevsimlik nebatlar gibidirler; hafif bir rüzgârla pekâlâ yerlerinden sökülüp, savrulup giderler. İşte bu sebeptendir ki, Afrika'da çok yakın bir geçmişte istiklâllerini kazanmış olan *devletlerin* çoğunun kendileri için bir târih *icâd* etme ihtiyacı duyduklarını görüyoruz. Çünkü, bir cemiyetin ayakta kalabilmesi, varlığını sürdürebilmesi için *hâfızaya* ihtiyacı vardır; o *hâfıza* da târihtir. Kezâ, yine bu ihtiyaç dolayısıyla değil midir ki, bugünkü Cumhûriyetimizin kurucuları, kendi mücâdelelerine uygun bir târih kurgulamak lüzûmu duymuşlardır?

Tarih gereklidir; çünkü, bugünkü varlığımızın meşrûiyet temelleri orada bulunur. Yeter ki iyi bakmasını bilelim.

3. TÂRİH KİME BIRAKILMALIDIR?

Ne var ki, Türkiye'de en tâlihsiz ilim dallarından birisinin *tarih* olduğu görülüyor. Eğer aynı nitelikte ikinci bir ilim dalı zikredecek olursak, bunun da *din* ve *ilâhiyat* olduğunu söyleyebiliriz. Tarih için *ilim* kelimesini bilerek kullandık. Evet *tarih*, gerçekten bir ilim dalıdır; ancak *sosyal bilimlerin* içerisinde yer alan bir ilim dalı. Dolayısıyla, hâdiseleri *fen* ve *teknik* bilimlerin metodolojisiyle, terimleriyle ve bakış açısıyla incelemek mecbûriyetinde değildir. Onu ve uğraştığı konuları –fen bilimlerinde olduğu gibi– ‘*deney*’e tâbi tutamayız; laboratuarlara sokamayız; incelediği konuları fen bilimlerinin test usûlleriyle test edemeyiz. Pozitif bilimlerin metodolojisi ve bakış açısı, sosyal bilimlerin ilgi alanlarına giren konuların çözümünde ve anlaşılmasında, sanıldığı gibi, bize pek de yardımcı olamaz. Zirâ bunların farklı nitelikleri vardır; farklı kulvarlarda hareket ederler; dolayısıyla kendilerine has metodolojileri, terminolojileri ve bakış açıları olmak zorundadır ve vardır.

Tarihin Türkiye'de en tâlihsiz ilim dallarından birisi olduğunu söyledik. Bu tâlihsizlik, hemen herkesin *tarih* üzerine fikir beyân etmesinden kaynaklanır. Aynı durum *din* için de söz konusu edilebilir; ancak bu husus konumuzun dışında kalmaktadır. Bu bakımdan diğer ilim dallarının büyük bir ekseriyeti *tarihten* daha şanslıdır. Tıbbî bir konuyu, mutlakâ mütehassısına sorarsınız; *fizik* söz konusu olduğunda, yıllarca bu alanda çalışmış olanların fikirlerine îtibar edersiniz; *kimyâ* ile ilgili bir problemle karşılaştığınızda, bu alanda fikir beyân etmeye yetecek kadar eğitim almış birisinin düşüncesine başvurursunuz.

Bu durum, sâdece fen ve teknik bilimlerle de sınırlı değildir. Hukûkî bir meselede, bir hukukçuya, en azından bir avukata mürâcaat ederiz. Siyâset bilimi söz konusu olduğunda da durum böyledir; muhâtabınız şöyle veyâ böyle bir takım fikirler ileri sürse de, kendisi bile ileri sürdüğü fikirlerin doğruluğundan ekseriyetle emin değildir. Mîmarlık için mîmâra, müzik için müzisyene, güzel sanatların şu veya bu alanıyla ilgili olarak, alanın mütehassısına başvurduğumuz zaman doyurucu yâhut iknâ edici bir cevap alacağımızı düşünürüz...

Fakat *tarih* böyle midir? Türkiye'de tıpcı *tarih*le ilgili fikir beyân edebilir; sosyolog *tarih*çiden geri kalmak istemez; felsefeci *tarihin* kendi çalışma alanı içinde bulunduğunu düşünür; hukukçu *tarih*çiliğe soyunur; hattâ sokaktaki

insanlar bile kendisinde potansiyel târihçi gücü ve salâhiyeti görür. Deyim yerinde ise, hemen herkes, kendisinde târihle ilgili fikir beyân etme; târihî hâdiseleri inceleme, sorgulama, yorumlama ve hattâ ciddî ciddî yayın yapma hakkı bulur.

Biz bir târihçi olarak, tıbbî bir meselede fikir beyân etsek, pek muhtemeldir ki, en hafif deyimle "haddini bilmezlikle" itham olunabiliriz; iktisat üzerine teoriler üretmeye kalkışsak, istihzâ ile karşılaşırız; hukûkî bir problemi çözme iddiâsında bulunsak, 'hukukçu musun' sorusuna muhâtap oluruz; kimyâ ile ilgili iddiâlarda bulunsak, laboratuara girip 'deney' yapmaya yeltensek, kim bilir bu iddiâ ve hareketimiz "densizliğimize" yorulabilir. Dînî bir meselede *mutlak görüş* bildirmeye kalkışsak, kendini bilmezlikle itham olunabiliriz.

Ama konu *târih* olunca, hemen herkes mütehasıs gibi davranır. Hattâ, bir takım kişiler, "*târih, târihçilere bırakılmayacak kadar ciddî bir iştir*" diyerek, çalışma alanımızı bütünüyle sâhiplenmeye kalkışır. Evet târih, târihçilere bırakılmayacak kadar ciddî bir iştir; ama vazîfesini sâdece spekülasyon olarak gören; yazılarını ajitasyon malzemesi olarak kullanmaktan kaçınmayan; çalıştığı gazetenin patronunun ekonomik çıkarlarını koruyabilmek, dolayısıyla bundan kendisi de nemâlanmak için akı kara, kararı ak göstermekte tereddüt etmeyen; köşesinde hem savcılık, hem hâkimlik yapmayı mesleğinin incelikleri gibi düşünen; bu uğurda tahrik, tezyif, jurnal, îmâ, işâret ve hattâ her türlü hakâreti mübah sayan bir gazeteci *târih*le pekâlâ istediği gibi oynayabilir. Bir takım kânun maddelerinin köşeli kalıplarının dışına çıkamadığı; tek tercihinin ak ve kara, suçlu ve suçsuz; tevkif ve berâat ikilisinden ibâret olduğunu zannettiği; vazîfesinin bütün insanları veyâ bir bütün olarak cemiyetin tamâmını aynı kalıba sokmak, bu kalıba girmeyenleri, yâhut girmekte direnenleri sakıncalı, sıra-dışı ve *yola getirilmesi* gerekli zararlı unsurlar olarak gördüğü için kendisinde "*toplum*" mühendisliği kudreti ve hakkı bulan bir takım hukukçular, bunun için *târihe* el atabilirler. Bir cemiyetin onu oluşturan fertlerin sayısı kadar farklı karakter ve kişiliklerden oluştuğunu bilmediği için, üzerinde çalıştığı bedende karşılaştığı habis bir urun mutlakâ sökülüp atılması gerektiği fikrinden başka bir çıkar yol düşünmeyen bir tabip, işine geldiği zaman *târihten* söz edebilir. Türkiye'de Türk milletinin nasıl bir sosyal hayat yaşadığını tedkik etmeden, onu Batı'da geliştirilmiş bir takım sosyoloji teorilerinin kalıplarıyla anlamaya, anlatmaya, açıklamaya çalışan ve bu kalıplara uymayan durumlarla karşılaştığı zaman, milleti suçlamayı uzmanlık zanneden bir takım sosyologlar da târihle diledikleri gibi flört edebilirler. Siyâsetçisi, mülkiyelisi, harbiyelisi, tiyatrocusu, sinemacısı, müzisyeni, aklınıza gelebilecek bütün meslek erbâbı, size târih-

ten deliller sunabilir; iddiâsını savunmak için târihî verileri iknâ aracı olarak kullanmayı; ona istediği mânâyı vermeyi, onu eğip bükmeyi ve istediği kalıba dökmeyi bir hak olarak görebilir. Fakat târihçi târihle uğraşamaz veyâ târih, târihçilere bırakılamayacak kadar ciddi bir iş oluverir!

Aynı mantıkla diğer ilim dalları için de benzer cümleler kurulabilir. Başka bir ifâdeyle, târihin dışındaki disiplinler için de, o ilimlerin, o ilimlerle uğraşanlara bırakılamayacak kadar ciddi işler olduğu ileri sürülebilir... Durum bu ise, bütün bu alanlarda eğitim veren kuruluşlara ne gerek var? Niçin tıp fakülteleri, hukuk fakülteleri; siyâsî bilimler, ilâhiyat, iktisat, diş hekimliği, mühendislik fakülteleri; güzel sanatlar okulları, konservatuarlar ... açarız? Mâdem ki *ihtisas* diye bir mefhum tanımıyoruz; mâdem ki eğitime, bilgiye, bir mesleğe ve onun gerekli bilgilerini edinmek için yıllarca dirsek çürütmenin kazandırdıklarına itibar etmiyoruz; öyleyse bu zahmetlere katlanmaya ne gerek var?

Bunu diyebiliyor muyuz? Sanırız, demiyoruz. Bedenî bir rahatsızlığımız varsa, aklımıza ilk gelen şey, bir hastaneye, bir doktora gitmektir. İyi ve estetik değer taşıyan bir binâ yaptırıcaksak, bir mîmâra başvurmak; kânunluk, mahkemelik bir problemimiz varsa, bir avukata danışmak; psikolojik sıkıntılarımız varsa, bir psikologa görünmek; dişimiz ağrıyorsa, diş hekimine mürâcaat etmek; dînî bir cevap arıyorsak, bir müftüye veyâ bir ilâhiyatçıya danışmak... aklımıza gelen ilk yol olur. Fakat, *târih*le ilgili bir konuyla karşılaşarsak, hiç çekinmeden mütâlaa yürütürüz; hâdiseleri yorumlar, değerlendirir, istediğimizi suçlu, istediğimizi suçsuz, istediğimizi hâin, istediğimizi kahraman ilan etmekte tereddüt göstermeyiz.

Ne var ki, *târih* söz konusu olduğunda, hiç tereddüt etmeden fikir beyân edilir; meseleler derinliğine incelenmeden, kesin kanatlar ileri sürülebilir; hattâ herkesin bunlara inanması istenebilir. Şu hâlde, Türkiye'de herkesin bir *târihi* var demektir; fakat, bu târih gerçek târihçinin ilgi alanına girmez. Çünkü, gerçek târihçinin ilgi alanı, övme veyâ yerme, hâin veyâ kahramanlar bulma; ak veyâ kara alanlar keşfetme; karanlık veyâ aydınlık çağlar arama; iyiler ve kötüler tespit etme gibi iki zıt kutup arasında bocalayan; insana birini veyâ diğerini tercih etmekten başka çıkar yol bırakmayan bir alan değildir.

Gerçek târihçinin anladığı târihin çerçevesi önceden çizilmemiştir; varacağı netice başlangıçta birebir öngörülmemiştir; misyonu, belli bir düşünceyi veyâ görüşü doğrulamak veyâ yanlışlaşmak değildir; vazîfesi ideolojilere geçmişten malzeme temin etmek veyâ onların meşrûlaştırılması için *dünden* seçme veriler derlemek; ihtiyaçlara göre yazılmış reçetelere uygun kılıflar hazırlamak veyâ sâdece arzularımızı tatmin edecek, hoşumuza gidecek, ze-

vâhiri kurtaracak bir takım bilgilere ulaşmak ve bunları tâliplisine sunmak hiç değildir. Gerçek târih, kollarında avunacağımız, hislerimizi tatmin edeceğimiz *altın çağlar* veyâ *asr-ı saadetler* keşfetmeye veyâ baş ağrıtabilecek alanları görmezden gelmek, bir daha bunların semtlerine uğramamak için, bu sakıncalı alanların sınırlarını çizmeye çalışmak da değildir. Gerçek târih, geçmişte kahramanlar veyâ hâinler bulmakla, münhasıran çatışan sınıflar belirlemekle; faydalılar ve zararlılar kategorileri oluşturmakla; kısacası *akları* ve *karaları* tasnif edip sergilemekle uğraşmaz. Aksine gerçek târih, *olanı* ve *yaşanmanı* gücü yettiği, verilerin imkân verdiği ölçüde *olduğu gibi*, görebildiği kadarıyla tesbit etmeye, ortaya koymaya ve göstermeye çalışır.

Gerçek târihçi de böyledir. O, görüşlerine ihtiyaç duyulduğunda başvuru- rulan, kendisinden siyâsî veyâ ideolojik maslahatlara uygun cevaplar istenen; *câiz mi, değil mi* formülasyonu içinde çalışması, bu çerçevede *fetvâ* vermesi arzulanan, târihî verileri bir ideolojiyi desteklemek veyâ yerin dibine batırmak için kullanan kimse değildir. Hele hele şu veyâ bu ideolojinin adamı hiç değildir. Çünkü, hangi türü olursa olsun, târihçiyi târihî hakîkate ulaştırmaktan alıkoyacak bir şey varsa, o da ideolojidir. İdeoloji, târihçiliğe soyunan insanı kör eder; târihî verileri tahrif etmesine, ideolojisine uymayan durumlarla karşılaştığı zaman, onları eğip bükmesine ve ideolojisiyle uyumlu hâle getirmesine veyâ en azından görmezden gelmesine sebep olur. Târihçi, zihnini ve çalışma alanını temelsiz spekülasyonlara ve ideolojik manipülasyonlara kapatmak zorundadır. Gerçek târihçinin vazîfesi, târihte kahramanlar veyâ hâinler aramak da değildir. Ona, *hâkim* veyâ *savcı* rolü biçilemez. O, anlamak ve anlatmakla yükümlüdür. Onun, mümkün olan bütün imkânları kullanarak ortaya çıkardığı, anladığı ve anlattığı târih bilgisi, hiç şüphesiz, kendisi dışındaki insanlar tarafından farklı anlaşılabilir, farklı maksatlar için kullanılabilir, farklı hedeflere ulaşmanın aracı hâline getirilebilir. Fakat, bu durumda artık sorumlu târih ve târihçi değildir; târihçi vazîfesini yapmış, ilminin gereklerine riâyet ederek ulaştığını düşündüğü târihî gerçekliği ortaya çıkarmış ve insanların istifâdesine sunmuştur. Bu noktadan itibâren târihçinin dışındaki herkes, kendi kâbiliyetine ve müktesebâtına göre, kendisine sunulan bilgiden istifâde etmekte serbesttir; fakat artık, düşebileceği hatâları *târihin* veyâ *târihçinin* sırtına yüklemek hakkına sâhip değildir; bunlar kendisine âittir; kendi yorumlarıdır, kendi doğruları veyâ yanlışlarıdır; dolayısıyla sorumlu *târih* veyâ *târihçi* değildir.

Bu noktada şöyle bir muhtemel soru akla gelebilir: 'O hâlde, *târihle ilgili olarak sâdece târihçiler mi fikir beyan edecektir; başkalarının bu hususta araştırma, inceleme, konuşma ve yazma hakkı yok mudur?*

Böyle bir muhtemel soruya cevâbımız şu olacaktır: Tarih, münhasıran akademik mânâda târihle meşgul olanların inhisârında değildir; herkes meşgul olabilir; herkes araştırma, inceleme, tahlil ve değerlendirme hakkına sâhiptir. Ancak, bunun için târih disiplininin gerektirdiği ilmî metodlara riâyet etmek şarttır. Kişi samîmiyetle, 'bu disiplinin gereklerini biliyorum ve onlara riâyet ediyorum' diyebiliyorsa, onun elini-kolunu bağlamak gibi bir yetkiye sâhip değildir. *Popüler* niteliğinin de bulunması dolayısıyla, *târîhe* karşı gösterilen ilgi takdir edilebilir; ancak, bu çerçevede ortaya konulan ürünlerin, yazılan yazıların *ilmî* değil, *popüler* nitelikli oldukları en azından hissettirilmeli; varılan neticelerin kesin kanaatler ve târih ilminin şu safhada tesbit ettiği nihâî neticeler olmadığı okuyucuya ihsas ettirilmelidir. Aksi bir durum, *hâriçten gazel okumak* olur.

Son olarak şunu da ilâve edelim: *Tarihçi* uzaydan gelmiş insan değildir; belirli bir cemiyet içinde doğmuş, büyümüş, eğitim almış ve içinde büyüdüğü cemiyetin inanç ve kültür kodlarıyla donanmıştır. Bu sebeple, ne kadar objektif olmaya çalışırsa çalışsın, içinde yaşadığı cemiyetin temel kültür ve inanç dinamiklerinin bütünüyle dışına çıkamaz; bu kültürün temel değerleriyle görür, duyar, okur, anlar, tahlil ve yorumlarda bulunur. Ondan bütünüyle objektif olması beklenemez. Çünkü, sözünü ettiğimiz kültürel dinamikler, inançlar veyâ ideolojiler, üzerindeki bir palto gibi değildir; çalışmaya başlamadan önce, bunları çıkararak, bir torbaya dolduramaz, bir askıya asamaz veyâ bir gardıroba yerleştiremez. Biz, bir târihçi olarak, İstanbul'un Türkler tarafından alınışını, "İstanbul'un fethi" olarak tanımlarız; umûmî olarak İslâm dünyasının üyesi olan bir târihçi de aynı ifâdeyi kullanır; fakat bir Yunanlı târihçi, "İstanbul'un işgâli" diyebilir; Batılı bir târihçi, en hafif deyimle, "İstanbul'un düşüşü" ifâdesini kullanır. Tarih ilmi, târihçiye bu kadar bir sübjektiflik hakkını tanımak zorundadır ve kanaatimizce tanır. Bu şekilde kullanılan ifâdeler, târihçinin objektifliğine hâlel getiremez. Tarihçiden aksini beklemek, onun yetiştigi cemiyetin hem kendisine, hem de temel değerlerine ihânet etmesini istemek olur. Buna da kimsenin hakkı yoktur. Objektifliğe hâlel getirecek davranış, hâdiseleri ve olguları bilerek ve isteyerek olduğunun dışında yorumlamak; akı kara, karayı ak göstermeye çalışmak, yâni tahrif etmektir. Böyle bir davranış ise, *taammüden cinâyet* işlemekten farksızdır. □

